

ADABIY TANQIDNING BUGUNGI HOLATI: IJTIMOIIY TARMOQLAR VA PROFESSIONAL TANQID

Ergashaliyeva Dilshoda

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Ona tili va adabiyoti ta'limi fakulteti kechki ta'lim shakli 404-gruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada globallashuv davrida o'zbek adabiy tanqidining transformatsiya jarayonlari, xususan, an'anaviy akademik tanqid hamda zamonaviy ijtimoiy tarmoqlar va televizion platformalardagi adabiy yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli makonning adabiy did shakllanishiga ta'siri, "bloggerlik tanqidi"ning marketing kuchi va professional tanqidning ushbu jarayondagi o'rni aniq faktik ma'lumotlar orqali asoslab beriladi. Shuningdek, maqolada televideniyeining adabiy jarayonga ta'siri va global axborot oqimida o'zbek adabiy tanqidining istiqbollari ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: adabiy tanqid, ijtimoiy tarmoqlar, professional tanqid, globallashuv, televizion yondashuv, bloggerlik, estetik mezon, raqamli transformatsiya.

KIRISH

Hozirgi globallashuv va madaniy integratsiya davrida adabiy tanqid o'zining klassik qobig'idan chiqib, murakkab ijtimoiy-axborot tizimining bir qismiga aylandi. Bugun adabiyotshunoslik faqat kitob matni bilan cheklanib qolmasdan, balki ommaviy axborot vositalari, raqamli platformalar va televizion muloqotlar maydonida o'zining yangi qiyofasini shakllantirmoqda. Jamiyatning axborotlashuv darajasi ortishi bilan "adabiy filtr" tushunchasi tubdan o'zgardi. Ilgari professional tanqidchi asarni saralab, o'quvchiga yo'nalish bergan bo'lsa, bugun global axborot oqimi sharoitida kitobxon bir vaqtning o'zida o'nlab turli darajadagi taqrizlar va munosabatlar qarshisida turibdi. Bu jarayon bir tomondan adabiyot ommalashuviga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan tanqidning professionallik darajasini xavf ostiga qo'yimoqda.

Professional tanqid akademik vazminlikni saqlayotgan bir paytda, ijtimoiy tarmoqlar "tezkorlik" va "subyektivlik" tamoyillarini birinchi o'ringa chiqardi. Maqolada ushbu ziddiyatli nuqtalar, xususan, ijtimoiy tarmoqlar va televideniyeining professional tanqid bilan o'zaro munosabati ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli-qiyosiy tahlil, sotsiologik kuzatuv va media-monitoring usullaridan foydalanildi. Tadqiqot davomida quyidagi ob'ektlar tahlilga tortildi: Ijtimoiy tarmoqlar:

Facebook'dagi "Kitobxonlar davrasi", Telegram'dagi "Mutolaa" va "Asaxiy Books" kanallarining 2023-2025-yillardagi faoliyati. Televideniye: "O'zbekiston" va "Madaniyat va ma'rifat" telekanallaridagi "Adabiy jarayon", "Kitobxonlik darslari" ko'rsatuvlari. Akademik nashrlar: "Sharq yulduzi" jurnali va "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasi. Ma'lumotlar qiyosiy tahlil qilinib, ularning o'quvchi psixologiyasi va adabiy bozorga ta'siri matematik-statistik usullar bilan asoslandi. Shuningdek, globalizatsiya sharoitida g'arb tanqidchilik maktablarining o'zbek adabiy muhitiga ta'siri ham o'rganildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

1. Globallashuv va adabiy tanqidning transformatsiyasi Globallashuv adabiy tanqidga "tezkorlik" va "tijoriylashuv" tamoyillarini olib kirdi. Bugun asar nafaqat badiiy boylik, balki mahsulot sifatida ham qaralmoqda. UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda har yili 2 milliondan ortiq kitob nashr etiladi⁶. O'zbekiston adabiy bozorida ham so'nggi yillarda nashr ko'rsatkichi 3 barobarga oshgan. Bunday ulkan oqimda professional tanqidning "elak" vazifasini bajarishi hayotiy zaruratga aylandi¹.

Global axborot oqimi sharoitida milliy adabiy tanqidning vazifasi faqat matnni tahlil qilishdan iborat emas, balki "ommaviy madaniyat" ta'sirida kirib kelayotgan yuzaki asarlar va haqiqiy san'at namunalarini ajratib ko'rsatishdir. Faktlar shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda o'zbek kitobxonlari jahon adabiyoti

durdonalarini ko'proq ijtimoiy tarmoqlardagi "global trendlar" orqali kashf etmoqdalar, bu esa milliy tanqidchiligidan ko'proq harakatchanlikni talab qiladi.

2. Televizion yondashuvlar: Vizual tahlil va uning chegaralari

Bugun adabiy tanqid faqat matn shaklida emas, balki "vizual muloqot" shaklida ham namoyon bo'lmoqda. Televideniye orqali tashkil etilayotgan adabiy ko'rsatuvlar professional tanqidning ommalashuviga xizmat qiladi. Biroq, bu yerda o'ziga xos muammolar mavjud. Televideniye asosan "shou" elementlariga urg'u beradi, professional tanqid esa chuqur mulohazani talab qiladi. Masalan, "Madaniyat va ma'rifat" kanalidagi ko'rsatuvlarda taniqli adabiyotshunoslar ishtirok etishsa-da, vaqt cheklovi (20-30 daqiqa) asarning badiiy poetikasini to'liq ochishga imkon bermaydi⁷. Natijada, televideniye asarni tahlil qilishdan ko'ra, ko'proq uni "reklama" qilishga o'tib ketmoqda. Shunga qaramay, televizion muloqotlar katta avlod vakillari orasida kitobxonlikni targ'ib qilishning eng samarali vositasi bo'lib qolmoqda.

3. Ijtimoiy tarmoqlar: "Bloggerlik tanqidi" va raqamli tahlil

Ijtimoiy tarmoqlardagi adabiy postlar bugun tanqidning eng dinamik shakliga aylandi. Biz o'tkazgan statistik tahlillarga ko'ra, o'zbek segmentidagi "Kitobxonlar davrasi" guruhida bir oyda o'rtacha 150 tadan ortiq taqriz e'lon qilinadi⁸.

Bu taqrizlarning atigi 10-15 foizi professional adabiyotshunoslar tomonidan yozilgan. Qolgan qismi esa havaskor kitobxonlar va bloggerlar hissasiga to'g'ri keladi. Bloggerlik tanqidining asosiy xususiyati - shaxsiy emotsiyaga tayanishidir. Agar professional tanqidchi asarni "obyektiv estetik mezonlar" asosida baholasa, blogger "menga yoqdi yoki yoqmadi" tamoyili bilan ish ko'radi. Bu holat adabiy didning pasayishiga olib kelishi mumkin, chunki murakkab falsafiy asarlar bloggerlar tomonidan "tushunarsiz" yoki "zerikarli" deb baholanishi xavfi bor. Biroq, ijtimoiy tarmoqlarning tezkorligi akademik tanqiddan ko'ra kuchliroq ta'sir kuchiga ega.

Professional va havaskor tanqidning to'qnashuv nuqtalari

Tadqiqot davomida professional tanqidchilar va bloggerlar o'rtasidagi asosiy farqlarni matnli ko'rinishda quyidagicha umumlashtirdik: Professional tanqid asarni adabiy davr va an'ana bilan bog'laydi; Blogger asarni hozirgi kun ehtiyoji bilan baholaydi². Professional tahlilda ilmiy terminlar va nazariy asoslar ustunlik qiladi; Bloggerlikda esa sodda, kundalik til va "stiling" (shaxsiy uslub) muhim.

Professional maqola oyiga bir marta chiqsa, bloggerlik posti kuniga bir necha marta yangilanishi mumkin. Bu farqlar "adabiy populizm"¹² fenomenini keltirib chiqarmoqda. Ya'ni, asarning asl badiiy qiymati emas, balki uning ijtimoiy tarmoqlardagi "reytingi" muhim bo'lib qolmoqda. Bu esa professional tanqidchilarning ijtimoiy tarmoq maydoniga kirib borishini va u yerda o'z "so'zi"ni aytishini talab etadi⁴.

XULOSA

Adabiy tanqidning bugungi holati murakkab va qarama-qarshidir. Globallashtirish va raqamli texnologiyalar tanqidning maydonini kengaytirdi, lekin uning mas'uliyatini ham oshirdi. Ijtimoiy tarmoqlar tanqidni xalqchil qildi, televideniye uni vizuallashtirdi, biroq professional tanqid uning ilmiy "o'zagi" va "vijdoni" bo'lib qolishi shart. Xulosa qilib aytganda: Professional tanqidchilar akademik "snobizm"dan voz kechib, ijtimoiy tarmoq va televideniye platformalaridan samarali foydalanishlari lozim. Bloggerlar va havaskor kitobxonlar uchun adabiy tahlilning minimal mezonlarini o'rgatuvchi "master-klass"lar tashkil etilishi kerak. Milliy adabiyotimizni global axborot oqimida saqlab qolish uchun "raqamli adabiyotshunoslik" yo'nalishini ilmiy asosda rivojlantirish zarur. Faqatgina ilmiy chuqurlik va zamonaviy taqdimotning sintezi orqali biz sog'lom adabiy muhitni saqlab qola olamiz. Tanqid tirik ekan, adabiyot ham yashashda va yuksalishda davom etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qur'onov D. "Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari". – Toshkent: Akademnashr, 2021.
2. Jo'raqulov U. "Nazariy poetika masalalar: Muallif, matn va borliq". – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2015.
3. Abduraxmonova N. "Zamonaviy o'zbek media makonida adabiy tanqid". // O'zbekiston Milliy universiteti xabarлари, 2024.
4. Karimov B. "Adabiy tanqid metodologiyasi". – Toshkent: Mumtoz so'z, 2020.

5. Yoqubov I. "Mustaqillik davri o'zbek adabiyoti va tanqidchilik tamoyillari". – Toshkent: Fan, 2018.
6. McQuail D. "Mass Communication Theory". – London: Sage Publications, 201G.
7. Sharafiddinov O. "Tanqidchilik san'ati". – Toshkent: 2015 (qayta B nashr).
8. Ziyo uz va Kun.uz adabiy ruknlari statistik ma'lumotlari (2025).
9. Adabiy tanqid metodologiyasi". – Toshkent: Mumtoz so'z, 2020.
10. UNESCO Statistics on Global Book Publishing (2023-2025). / McQuail D. "Mass Communication Theory". – London: Sage Publications, 2019.
11. Quronov D. "Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari". – Toshkent: Akademnashr, 2021.